

5. Коржак З. З. Вираження експресивності номінативних речень (на матеріалі сучасної української художньої літератури): дис....канд. філол. наук спец. 10.02.01 «Українська мова». Івано-Франківськ, 2007. 210 с.

6. Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук. спец. 10.02.01 «Українська мова», 10.02.02 «Російська мова», Харків, 2001. 35 с.

7. Русская грамматика. Москва : Наука, 1980. 709 с.

Список використаних джерел

Алексієвич С. Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього : роман. Київ: КОМОРА, 2016. 288 с.

Люко Дашвар. Покров : роман. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 384 с.

Малкович І. Подорожник з новими віршами: вірші вибрані та найновіші. Київ: «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2017. 320с.

Стяжкіна О. Мовою Бога. Київ : Дух і Літера, 2016. 128 с.

Валентина Фурса

(м. Київ)

ДІЄСЛІВНЕ КЕРУВАННЯ НА ТЛІ ГРАМАТИЧНИХ НОРМ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ПОЧАТКУ ХХІ СТОРІЧЧЯ

У сучасній лінгвоукраїністиці дієслівне керування традиційно кваліфікують як такий тип синтаксичного зв'язку між дієсловом і залежним від нього іменником чи займенником, за якого дієслово зі значенням дії, процесу чи стану вимагає від залежного (керованого) слова певної відмінкової або прийменниково-відмінкової форми [2, с. 3; 17, с. 67; 4, с. 36]. Такі граматичні форми керованих слів виявляють національну специфіку мови, закономірності сполучуваності слів, адже синтаксис становить «найяскравішу, своєрідну й колоритну частину індивідуальності всякої мови, даючи змогу найкраще висловлювати найтонші почуття, найгостріше обточувати думку» [6, с. 205]. У зв'язку із цим пильної уваги потребує проблема реалізації нормативного керування українських дієслів, динаміки прескриптивної (обов'язкової) граматичної норми, відбиття її в лексикографічних джерелах та мовній практиці.

Відмінкову чи прийменниково-відмінкову форму залежного від дієслова іменника визначає граматична норма як сукупність морфологічних та синтаксичних норм, що передбачає «наявність системи регламентацій кодифікованого використання усталених правил сполучуваності,

диференціювання слів за родами й числами, вияв закономірностей співвідношення між ступеньованими формами, корелювання видових форм» [8, с. 14]. У лексикографічній практиці, акцентує А. П. Загнітко, проблеми граматичної норми є «знаковими», бо граматична норма – один із «визначальних чинників повноцінного структурування кожної словникової статті та кваліфікації слова в його основних формах, відбиття його активних чи пасивних внутрішньокатегорійних та міжкатегорійних зв'язків» [Там само, с. 17].

У мовознавстві переважає думка, що граматичні норми сформувалися історично відповідно до морфологічних та синтаксичних особливостей української літературної мови, тому вони стабільні, найстійкіші та найменш вразливі до деструктивних та інших змін. Проте в деякі періоди розвитку мови певні форми намагалися переглянути під впливом різних чинників, передусім у зв'язку з намаганням відкинути чужомовні впливи, пов'язані з тривалими тенденціями копіювання та калькування чужомовних моделей побудови синтаксичних одиниць, і повернути самотутні українські форми. В останні десятиріччя лексикографічна практика засвідчує зміни в нормах дієслівного керування, тобто зміни прескриптивного характеру. З огляду на це в пропонованій статті ставимо за мету проаналізувати динаміку норм дієслівного керування на прикладі дієслів зі значенням 'висміювання та глузування', 'навчання', виявити ті відмінкові та приєменниково-відмінкові форми керованих слів, які зазнали змін та зафіксовані в новітніх українських словниках. Аналізуючи цю проблему, ми спиратимемося на словники – тлумачні [СУМ, 1970 – 1980; ВТССУМ, 2007; СУМ, 2016], граматичні [СМС], правописні [ПС; СД; СТ], перекладні російсько-українські [РУС, 1924 – 1933; РУС, 1948; РУС, 1970; РУС, 2006; РУС, 2011 – 2014] та українсько-російські [УРС, 1926; УРС, 1953 – 1963; УРС, 1975], словники ділової мови [СДМ], авторитетні культуромовні видання [1; 21; 5; 14; 7; 9] різних історичних зрізів функціонування української літературної мови. Завершує аналіз «Словник дієслівного керування» [СДК], у якому подано органічні для української мови, нормативні відмінкові та приєменниково-відмінкові форми залежних від дієслів іменників. Наголосимо, що проблеми змін у нормах дієслівного керування в сучасній українській літературній мові, визначення чинників таких змін та їхнього адекватного лексикографічного потрактування досліджували в різні часові періоди О. Синявський [15], М. Гладкий [6], М. Наконечний [13], Ю. Шерех [22], І. Р. Вихованець [3], О. Співак [16], З. М. Терлак [18 – 19], Т. А. Коць [10], А. П. Загнітко [8], С. В. Харченко [20] та інші українські мовознавці.

Як засвідчує вся кількасотрічна історія української граматичної думки та українського словникарства, проблема фіксації нормативного керування дієслів була і досі є однією з найдискусійніших, найскладніших. Зокрема, у лексикографічних та теоретичних працях різних часових зрізів

функціонування української мови суперечливо відображено семантичний і формально-граматичний потенціал вербативних лексем, до деяких дієслів подано неоднакові варіантні граматичні форми залежних іменників або в цих працях зафіксовано одну нормативну форму керованого іменника, а в мовній практиці засвідчено й інші вживання, а тому це становить неабиякі труднощі для укладачів різних типів словників та мовців, пор.: *зраджувати кого і кому, опановувати що і чим, навчатися чого і чому, знуцатися з кого – чого і над ким – чим, сміятися з кого – чого і над ким – чим, доглядати чого і що, нудьгувати за ким – чим і по кому – чому, жалкувати за ким – чим і по кому – чому, дорікати кого і кому, оженитися з ким і на кому, хворіти на що і чим* тощо. Уживання та поширення таких дублетів в українській мові Л. А. Булаховський пояснював впливом різних діалектів на літературну мову, уважав явище варіантності в синтаксичних конструкціях однозначно негативним і зазначав, що воно «буде усунено в процесі дальшого нормування літературної мови» [12, с. 14 – 15].

В українській мові перших двох десятиріч XXI ст. спостерігаємо зміни прескриптивних граматичних форм іменників, керованих дієсловами різних лексико-семантичних груп, найпоказовішими з яких є дієслова зі значенням ‘висміювання та глузування’, ‘навчання’ та ін. У лексикографічних працях радянської доби та деяких словниках незалежної України до дієслів синонімічного ряду *глузувати, жартувати, знуцатися, кепкувати, кптити, насміхатися, посміятися, сміятися* переважно зафіксовано паралельні прийменниково-відмінкові форми керованих слів з + *родовий* (з *кого – чого*) та з ремаркою “*рідше*” або без маркування *над + орудний* (*над ким – чим*) (СУМ, II, с. 87, 512; СУМ, III, с. 673; СУМ, IV, с. 141, 318; СУМ, V, с. 193; СУМ, VII, с. 348; СУМ, IX, с. 413; ВТССУМ, 2007, с. 246, 365, 474, 535, 736, 1343; РУС, 1948, с. 80, 163, 648; РУС, 1970, I, с. 245; РУС, 1970, III, с. 317; РУС, 2011 – 2014, I, с. 468, 905; РУС 2011 – 2014, IV, с. 156, 822; УРС, 1953 – 1963, I, с. 335, 491; УРС, 1953 – 1963, II, с. 258, 324, 653; УРС, 1953 – 1963, V, с. 393; СД, с. 93, 153, 256, 390). У “Словникові української мови” (2016) до дієслів *насміхатися, сміятися* подано тільки одну прийменниково-відмінкову форму з + *родовий* (СУМ, 2016, с. 606, 1069), а до дієслів *глузувати, жартувати, знуцатися, кепкувати* зафіксовано обидві форми – з + *родовий* та *над + орудний* (СУМ, 2016, с. 191, 281, 384, 430). У “Російсько-українському словнику” (2006) так само зафіксовано різні прийменниково-відмінкові форми керованих слів до дієслів зазначеного синонімічного ряду, пор.: *глумитися, знуцатися, глузувати, кепкувати* з *кого – чого* (з + *родовий*) (РУС, 2006, с. 180), *сміятися, насміхатися, кепкувати, глузувати* з *кого – чого* (з + *родовий*), *рідше над ким – чим* (*над + орудний*) (РУС, 2006, с. 1116). Варіантні граматичні форми керованих слів до аналізованих дієслів подано й у «Словникові труднощів української мови» (1989): *глузувати, глумитися, жартувати, знуцатися, сміятися з*

кого, чого (з + *родовий*), *рідше* над ким, чим (*над* + *орудний*) (СТ, с. 73, 99, 121, 276), *насміхатися* з кого, чого (з + *родовий*) (СТ, с. 190).

Автори теоретичних та лексикографічних праць 20 – 30-х років ХХ ст. і сучасні дослідники синтаксичних норм послідовно пропонують поєднувати дієслова цього синонімічного ряду тільки з прийменниково-відмінковою формою з + *родовий* (з *кого* – *чого*) [11, с. 111; ПС, с. 77, 118, 149, 169, 233, 373; 13, с. 222, 225, 227; СМС, с. 23, 33, 40, 44, 59, 96; РУС, 1924 – 1933, I, с. 169; УРС, 1926, с. 165, 465, 727; 5, с. 125 – 127; 9, с. 89, 93, 96, 108 та ін.]. Науковці, які вважають нормативною лише одну прийменниково-відмінкову форму з + *родовий* залежного від дієслова іменника, наголошують, що прийменниково-відмінкова форма *над* + *орудний* поширилася під впливом російської мови [11, с. 111; СМС, с. 23, 33, 40, 44, 59, 96; 5, с. 125 – 127; 9, с. 89, 96 та ін.]. Зокрема, С. Караванський зазначав, що перероблення «наших форм з прийменником з на форми з прийменником **над** – одна з найгидкіших рис лінгвоциду української мови, культивованого Кремлем» [9, с. 96].

Сучасна мовна практика засвідчує, що українськомовна спільнота переважно поєднує дієслова із цим значенням із родовим прийменниковим відмінком (з + *родовий*), напр.: ...у країнах із авторитарними режимами не люблять, коли глузують із диктаторів (газета “Дзеркало тижня”); Доти душею жива людина, доки здатна сміятися із самої себе (В. Дрозд). Зваживши на ці фіксації та для запровадження єдиної прескриптивної норми для дієслів зі значенням ‘висміювання та глузування’, у “Словнику дієслівного керування” до цих дієслів подано тільки форму з + *родовий* (СДК, с. 168, 235, 319, 502).

Змін у нормах дієслівного керування зазнали дієслова зі значенням ‘навчання’ *учити* (*вчити*), *учитися* (*вчитися*), *навчати* / *навчити*, *навчатися* / *навчитися*, *опанувати* / *опанувати*. У більшості тлумачних та перекладних словників 40 – 80-х років ХХ ст. та деяких словниках перших двох десятиріч ХХІ ст. до дієслів *учити* (*вчити*), *вчитися* (*учитися*), *навчати* / *навчити*, *навчатися* / *навчитися* подано як нормативні керовані варіантні форми родового безприйменникового відмінка (*чого*) та давального безприйменникового (*чому*) з позначкою *рідко* або *рідше*, а то й узагалі без будь-яких застережень, пор.: *учити(ся)* (*вчити(ся)*) *чого*, *чому* (СУМ, X, с. 537; ВТССУМ, 2007, с. 1523), *чого*, *рідше* *чому* (РУС, 1948, с. 745; РУС, 1970, III, с. 589; РУС, 2006, с. 1291; СД, с. 443); *навчати(ся)* / *навчити(ся)* *чого*, *рідко* *чому* (СУМ, V, с. 43 – 44; ВТССУМ, 2007, с. 706), *чого*, *рідше* *чому* (УРС, 1953 – 1963, II, с. 574; УРС, 1975, с. 388; СД, с. 247 – 248). У «Словникові труднощів української мови» до дієслів *навчати* / *навчити* та *навчатися* / *навчитися* також зафіксовано дві граматичні форми керованих слів – родового безприйменникового відмінка (*чого*) та давального безприйменникового (*чому*) з ремаркою *заст.* (СТ, с. 180). Натомість автори лексикографічних джерел та теоретичних праць із синтаксису 20 – 30-х років

XX ст., деякі автори довідників із культури української мови кінця XX – початку XXI ст., автори «Російсько-українського словника» (2011 – 2014) та автори «Словника української мови» 2016 року вважають, що ці дієслова керують іменниками у формі родового безприйменникового відмінка (УРС, 1926, с. 154, 441; 13, с. 225, 228; СДМ, с. 236; 11, с. 105; ПС, с. 313; СМС, с. 22, 56; РУС, 1924 – 1933, III, вип. 1, с. 38; РУС, 2011 – 2014, IV, с. 644; СУМ, 2016, с. 578, 1211; 1, с. 106; 21, с. 39; 5, с. 82 – 83; 9, с. 89, 95), бо, на їхню думку, форма давального безприйменникового відмінка є синтаксичною калькою російської мови, а «**вчити чого**, – як зазначав С. Караванський, – це український мовний стандарт» [9, с. 89]. Єдину нормативну керовану форму родового безприйменникового відмінка (*чого*) до дієслів *учити (вчити), учитися (вчитися), навчати / навчити, навчатися / навчитися* запропоновано і в «Словникові дієслівного керування» (СДК, с. 364, 535 – 536).

Отже, в історично сформованих нормах дієслівного керування сталися зміни прескриптивного характеру, зумовлені низкою позамовних та внутрішньомовних чинників, передусім намаганням усунути варіантність форм залежних від дієслів іменників чи займенників, повернути до вжитку ті форми, що були і є в прескрипціях української мови, але стали функціонально обмеженими, забороненими або й вилученими з ужитку. Зазначені синтаксичні форми керованих іменників регламентовані сучасною прескриптивною граматичною нормою та зафіксовані в новітніх словниках.

Література

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. Вид. 5-те, перероб. і доп. Київ: Книга, 2010. 252 с.
2. Булаховський Л. А. Синтаксис (зв'язки) другорядних членів речення. Відмінкова залежність (керування). Безпосереднє (безприйменникове) керування. Київ: Рад. школа, 1959. 33 с.
3. Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській мові. Київ: Наук. думка, 1971. 120 с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
5. Вихованець І. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди. Київ: Унів. вид-во «ПУЛЬСАРИ», 2012. 160 с.
6. Гладкий М. Проблема культури українського слова. *Життя й революція*. 1927. № 2. Т. I. С. 200 – 208.
7. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення. Київ: КММ, 2014. 124 с.
8. Загнітко А. П. Граматична норма в сучасній лексикографічній практиці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2015. Вип. 57. С. 13 – 17.

9. Караванський С. Ідіотизми сталінської ярижки у державній мові України. Львів: БаК, 2016. 224 с.
10. Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі. Київ: Логос, 2010. 303 с.
11. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 304 с.
12. Курс сучасної української літературної мови: у 2 т. [за ред. Л.А. Булаховського]. Київ: Рад. школа, 1951.
13. Наконечний М. Українська мова : програма-конспект з додатком про новий правопис українській. Харків: Рух, 1928. 264 с.
14. Пономарів О. Українське слово для всіх і кожного. Київ: Либідь, 2013. 360 с.
15. Синявський О. Норми української літературної мови. Харків; Київ, 1931. 367 с.
16. Співак Орест. Зміни в нормах дієслівного керування в сучасній українській літературній мові (20 – 90-і роки ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1997. 25 с.
17. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис [за заг. ред. І. К. Білодіда]. Київ: Наук. думка, 1972. 515 с.
18. Терлак З. Проблема кодифікації синтаксичних норм. *Українська історична та діалектна лексика*. Львів, 2003. Вип. 4. С. 54 – 71.
19. Терлак З. Синтаксичні кальки в аспекті норми. *Вісник Львівського університету*. Львів, 2004. Вип. 34. Част. II. С. 498 – 505.
20. Харченко С. Синтаксичні норми української літературної мови ХХ – початку ХХІ ст. Київ: Міленіум, 2017. 418 с.
21. Чак Є. Д. Складні питання граматики та орфографії. Київ: Рад. школа, 1978. 127 с.
22. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен, 1951. 402 с.

Список джерел та їх умовних скорочень

- ВТССУМ, 2007 — Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
- ПС — Голоскевич Г. Правописний словник. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів, 1994. 460 с.
- РУС, 1924 – 1933 — Російсько-український словник: у 4 т. / [Гол. ред. А. Ю. Кримський]. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016 – 2017. Репринт із видань 1924 р., 1927 р., 1928 р., 1929 р., 1932 р. 1933 р.
- РУС, 1948 — Російсько-український словник. Москва: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1948. 800 с.

- РУС, 1970 — Русско-украинский словарь : у 3 т. Київ: Наук. думка, 1970.
- РУС, 2006 — Російсько-український словник. Київ: Абрис, 2006. 1424 с.
- РУС, 2011 – 2014 — Російсько-український словник : у 4 т. Київ: Знання, 2011 – 2014.
- СД — Головащук С. І. Словник-довідник з правопису та слововживання. — Київ: Наук. думка, 1989. 832 с.
- СДК — Словник дієслівного керування / Лариса Колібаба, Валентина Фурса. Київ: Либідь, 2016. 656 с.
- СДМ — Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 248 с. Репринт з видання 1930 р.
- СМС — Огієнко І. Словник місцевих слів у літературній мові не вживаних. Друкарня оо. Василян у Жовкві, 1934. 156 с.
- СТ — Словник труднощів української мови. Київ: Рад. школа, 1989. 336 с.
- СУМ — Словник української мови: в 11 т. Київ: Наук. думка, 1970 – 1980.
- СУМ, 2016 — Словник української мови. Вид. 2-ге. Київ: ВЦ «Просвіта», 2016. 1320 с.
- УРС, 1926 — Ніковський А. Українсько-російський словник. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 864 с. Репринт з видання 1926 р.
- УРС, 1953 – 1963 — Українсько-російський словник : у 6 т. Київ: АН УРСР, 1953 – 1963.
- УРС, 1975 — Українсько-російський словник. Вид. 4-ге. Київ: Наук. думка, 1975. 944 с.

Руслана Шрамко

(м. Полтава)

**МОРФОЛОГІЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ОБ'ЄКТНОЇ СИНТАКСЕМИ В
СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЯХ ІЗ ПРЕДИКАТАМИ
СТАВЛЕННЯ СУБ'ЄКТА – КОМПОНЕНТАХ ІЗОФУНКЦІЙНИХ
СИНТАКСИЧНИХ ПАРАДИГМ**

Комунікативний підхід до дефінування лінгвальних явищ детермінує прискіпливу увагу дослідників поч. ХХІ ст. до суб'єкта як до ефективного комунікатора, спроможного доцільно використовувати весь репертуар мовних одиниць для кваліфікування феноменів реальності відповідно до окреслених комунікативних потреб. Такий суб'єкт здатний вільно витлумачувати власний фізичний, фізіологічний, психоемоційний та інтелектуальний стан, а також стан співрозмовника чи третьої особи під час